

mental jihatlarini o'zida aks ettirishi kabi xususiyatlari alohida tadqiqot obyekti sifatida o'rganilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Husayniy A. Badoyi'u-s-sanoyi'. Forschadan Allibek Rustamov tarjimasini. – T.: G'.G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1981.
2. Mukarramov M. O'zbek tilida o'xshatishlar. – T.: Fan, 1976.
3. Xudoyberganova D. Matnning antroposentrik tadqiqi. – T.: Fan, 2013.
4. Mahmudov N. O'xshatishlarning til va nutqdagi o'rni//Til tilsimi tadqiqi. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2017.
5. Usmanov F. O'zbek tilidagi o'xshatishlarning lingvomadaniy tadqiqi. diss. – T., 2020.

Marxobo ERKINOVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'qituvchisi
erkinovamarhabo1@gmail.com

ASSOTSIATIV TAJRIBA MATERIALLARINING GENDEROLOGIK TAHLILI

Annotatsiya: maqolada gender lingvistikaga, ya'ni ayollar va erkaklar nutqining o'ziga xos lingvistik xususiyatlari, gender tafovutlariga e'tibor qaratilgan. Genderlik belgisini namoyon qiluvchi til birliklari, nutqiy odat so'zlari keltirilgan. Assotsiativ tajriba metodi asosida ayollar va erkaklar nutqidagi lingvistik omillarning qo'llanish genderologik tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: *gender, gender lingvistika, assotsiativ tajriba metodi, stimul frazema, genderologik tahlil, sinalluvchi, javob reaksiyasi, assotsiatsiya.*

Annotation: the article focuses on gender linguistics, i.e. specific linguistic features of women's and men's speech, gender differences. Linguistic units and words of speech habits showing the sign of gender are listed. Based on the method of associative experience, the use of linguistic factors in women's and men's speech was analyzed genderologically.

Key words: *gender, gender linguistics, method of associative experiment, stimulus phrase, gender analysis, experimenter, response reaction, association.*

Аннотация: в статье основное внимание уделяется гендерной лингвистике, т.е. специфическим лингвистическим особенностям женской и мужской речи, гендерным различиям. Перечислены языковые единицы и слова речевых оборотов, имеющие признак пола. На основе метода ассоциативного опыта гендерологически проанализировано использование языковых факторов в женской и мужской речи.

Ключевые слова: *гендер, гендерная лингвистика, метод ассоциативного эксперимента, стимульная фраза, гендерный анализ, экспериментатор, ответная реакция, ассоциация.*

Gender – sotsio-lingvo-madandiykategoriya bo'lib, insonlar rolini an'anaviy o'rganishni nazarda tutmaydi. Gender – ijtimoiy va psixologik jarayonlarning kompleks majmuyidir. Shuningdek, jamiyatda vujudga keladigan, milliy va lisoniy shaxsning axloqiga ta'sir ko'rsatadigan madaniy ko'rsatmalar, qoidalaridir.

Gender ko'p qirrali tarmoq bo'lgani uchun nafaqat tahlil va tadqiqot, balki talashuv va sotsiologlarning, balki tilshunoslarning e'tiborini tortgan. Tilshunoslikda gender elementlariga e'tibor doim ham mavjud bo'lgan. Erkak va ayol nutqining muayyan farqlarga ega bo'lganligi ko'rinib turishi dunyoning barcha tillari uchun o'xshashdir. Ayrim tillarda bu omil ochiq namoyon bo'lsa, boshqa tillarda uning lingvistik asoslarini ko'rsatib berish oson emas [4, 87].

1960-yillar o'rtalariga kelib tilshunoslikda gender masalasiga bo'lgan qiziqish uch yo'nalishdagi ikki jihatga: muayyan tilda erkaklar va ayollar nutqining tafovutlari hamda muayyan til tizimida erkaklik,

ayollik belgilari bilan bog'liq tushunchilarni ifodalovchi til birliklari tadqiqotlarda o'z aksini topdi:

- 1) erkak ayol nutqining ijtimoiy tabiati;
- 2) nutqiy muloqotning o'ziga xos xususiyatlari;
- 3) tafovutlarning kognitiv aspekti [5, 192].

Bu yo'nalishda jahon tilshunosligida F.Mautner, E.Sepir, O.Yespersen, Y.I.Goroshkin, O.L.Kamenskaya, A.V.Kirilina, O.V.Ryabova, V.V.Potapov, A.Bodrova, D.Semyonov, Y.Grisenko, Y.Kartushina, A.Kostikova, Y.Nazarova, Y.Badmayeva kabi tadqiqotchilar tomonidan genderologik tadqiqi bo'yicha jiddiy ishlar amalga oshirilgan.

Bugungi kunda o'zbek tilshunosligida Sh.Iskandarova, S.Mo'minovlarning ilmiy tadqiqotlarini hisobga olmaganda xotin qizlar nutqini o'rganishga bag'ishlangan ijtimoiy lisoniy aspektda olib borilgan ishlar juda kam. Shuning uchun atqiliq tilshunos olimlar Sh.Safarov va S.Boymirzayevalarning «Jamiyatda jinsga oid

faoliyat ko'rsatmalari, me'yoriarini belgilovchi ma'lum qoidalar, o'ziga xosliklar, tafovutli holatlar paydo bo'ladi va shunga nisbatan ijtimoiy hayotda ayollarga va erkaklarga xos bo'lgan ayriicha tushunchalar, g'oyalar tug'iladi. Ijtimoiy guruh sifatida toifaga ajratiladigan ayollar va erkaklarning nutqiy, lisoniy faoliyatini ikki turdagi, juda ko'p o'ziga xosliklari, farqli jihatlariga ega bo'lgan alohida uslublar sifatida o'rganish lozim» [1, 60]ligi to'g'risidagi fikrlariga to'liq qo'shilish mumkin.

XX asrning 90-yillariga kelib dunyo tilshunosligida gender tilshunosligi borasida izlanishlar olib borish qizg'in tus oldi. Ayniqsa, bu borada rus tilshunosligida o'tiborga molik ishlar amalga oshirildi. Shuningdek, Z.Akbarovning "O'zbek tilida murojaat shakllari va uning lisoniy tadqiqi" hamda N.Ahmedovning "O'zbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ tadqiqi" mavzusidagi nomzodlik ishlari jins anglatish maydoniga ko'ra murojaat so'zlar guruhining izohi haqida to'xtalib o'tilgan. Sh.Iskandarovning "O'zbek nutq odatining muloqot shakllari" mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida ayol va erkaklarga xos ba'zi lingvistik farqlar va "O'zbek tili leksikasini mazmunli maydon sifatida o'rganish (shaxs mikromaydoni)" mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida jinsiy va fiziologik holat asosida farqlangan shaxs nomlari haqida, shuningdek, olimaning "Ayollar nutqida mavjud so'zlarning qo'llanishi", "O'zbek nutqida ayolning ifodalovchi paralingvistik vositalar" nomli maqolalarida ayollar nutqiga xos ba'zi lingvistik xususiyatlar haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan. Jumladan, xotin-qizlarga xos xususiyatlardan biri o'lar his-hayajonlarining, holatlarining tez yuzaga chiqishidir, bu xususiyat ko'proq nutqiy vositalar bilan ifodalanadi. Ayollar nutqida dialogga moyillik nisbatan ustunroq ekanligi Sh.Iskandarova tadqiqotlarida qayd etilgan. M.Saidxonovning "Verbal vositalar va o'zbek tilida ularning ifodalanishi" mavzusidagi nomzodlik ishida o'zbek xalq boshqa millat ayollarining qayg'uni ifodalovchi shakllari haqida to'xtalib o'tgan. F.Musayeva esa "O'zbek tilida biologik jinsni ifodalashning leksik-semantik usuli" nomli maqolasida erkak va ayol jinsi munosini ifodalovchi leksemalar haqida ma'lumot beradi. Respublikamizda gender tilshunosligi borasida dastlabki qadamlar qo'yildi. Jumladan, A.Morozova, I.To'xtasinov va G.Ergasheva kabi yosh olimlarning nomzodlik tadqiqotlari bunga misol bo'ladi. A.Morozova gender masalasiga ispan tili materiallari asosida yondashib, "erkaklik" va "ayollik" konseptlari mazmuni, ularga xos gender stereotiplar tavsifi haqida ilmiy mulohazalar bildiradi. I.To'xtasinov ingliz va o'zbek tillariga xos badiiy

matnda qo'llanuvchi erkak hamda ayollarga xos fiziologik, ya'ni, yuz va tana tuzilishi bilan bog'liq leksik birliklarning gender farqlanishini qiyosiy tipologik aspektida keng ochib bergan. G.Ergasheva ingliz va o'zbek tilining frazeologik va paremiologik sistemasiga xos erkak va ayol tushunchalarining gender, pragmatik, kognitiv xususiyatlari, gender stereotiplarning o'zbek frazeologiyasidagi tavsifi, o'zbek paremiyalarining gender tahlili, ularning ingliz tilidagi ifodalari bilan o'xshash yoki noo'xshash jihatlari haqida fikr yuritadi.

O'zbek tilshunosligida keyingi yillardagi tadqiqotlarda oz bo'lsa-da, bu haqida yoritib o'tilgan. Jumladan, S.Mo'minov, Sh.Iskandarovalarning ilmiy tadqiqotlarida buni ko'rish mumkin.

Tilda ba'zi iboralar va so'zlar mavjudki, ular faqat ayollar nutqida xos yoki aksincha erkaklar nutqida uchraydi. O'zbek tilida ba'zi iboralar, asosan erkaklar nutqiga xos va ularga xos xususiyatni aks ettiradi. Masalan, "Jag'ini ezmoq", "Basharasini bejamoq", "Qo'y og'zidan cho'p olmagan", "Abjag'ini chiqarmoq", "Jigarida n urmoq", "Burnini yerga ishqamoq", "O'pkangni bos", "Pixini yorgan", "Po'stagini qoqmoq", "Onasini uchqo'rg'ondan ko'rsatmoq", "Ammamning buzog'i", "Dumini tugmoq" kabi iboralar qo'llanishi jihatidan erkaklarga xos xususiyatlarni aks ettirib, o'zida ijobiy va salbiy baho munosabatlarini namoyon qiladi.

Ishimizda assotsiativ tajriba materiallarini genderologik tahlil etamiz.

Salbiy baho bildiruvchi turqi sovuq stimuly frazemasining assotsiativ maydonini ayol va erkaklarning sinaluvchilarning javob reaksiyalaridagi o'xshash va farqli jihatlarni tahlil qilamiz. Sinaluvchilar 24 ta ayol jinsiga va 24 ta erkak jinsiga mansub.

Turqi sovuq stimuly frazemasini erkaklarning sinaluvchilarning javob reaksiyasi assotsiativ maydonidan quyidagilarni o'rin egallagan:

Turqi sovuq: xunuk 6, yoqimsiz 3, ilon 2, xunuk inson 2, istarasiz, tovuq, "U ham inson, ichidagi noma'lum", yomon inson, "Tashqi ko'rinishi sovuq bo'lgani bilan ichi doim toza va oq ko'ngil bo'ladi", o'ziga qaramasdan yuradiganlar, bezbet "Yoqtirmaydigan odamingiz", doim xo'mrayib yuradigan, odamlarga yomonlik qiladigan, hayvon hayotdan xafa insonlar, bashara, yoqmaydigan inson, "Ko'rinishi va qilmishlari yoqimsiz", javob berilmagan 1. (28+19+4+16+1).

I.Turqi sovuq stimuly frazemasini leksik-semantik belgisi. Turqi sovuq stimuly frazemasini lug'aviy ma'nosi, semik tarkibi. Turqi (yoki so'xtasi)sovuq gap-so'zi, tashqi ko'rinishi bilan kishiga yoqmaydigan kimsa haqida aytiladigan ibora. Turqi sovuq stimuly frazemasini bu ma'nosi quyidagi birliklar orqali ochib

beriladi: xunuk, yoqimsiz, istarasiz, ko'rinishi va qilmishlari yoqimsiz, yoqtirmaydigan odamingiz.

Turqi sovuq stimol frazemasini lug'aviy ma'nosi semalari quyidagi birliklar orqali voqelangan: yoqtirmaydigan inson, bashara, bezbet, xunuk inson.

Assotsiativ maydonda turqi sovuq frazemasini quyidagi birliklar bilan paradigmatic munosabatga kirishadi:

1) sinonimik munosabat: turqi sovuq: istarasiz, yoqimsiz, xunuk kabilar. Sinonimiya assotsiativ birliklar o'rtasida ham uchraydi: yoqtirmaydigan odamingiz, yoqtirmaydigan inson; doim xo'mrayib yuradigan, hayotdan xafa insonlar.

Erkak sinaluvchilar javob reaksiyasi assotsiativ maydonida turqi sovuq frazemasini bilan antonimik, monimik, uyadoshlik munosabatidagi birliklar uchramadi.

Turqi sovuq stimol frazemasining ko'chma ma'nolari: Erkak sinaluvchilar javob reaksiyasi assotsiativ maydonida turqi sovuq frazemasini bilan bog'liq assotsiativ maydonida "Tashqi ko'rinishi sovuq bo'lgani bilan ichi doim toza va oq ko'ngil bo'ladi" assotsiativ gapi tarkibida, sovuq, toza va oqko'ngil bo'ladi kabi birliklari metaforik ko'chma ma'no asosida qo'llangan.

II. Turqi sovuq stimol frazemasining leksik-grammatik belgisi. Turqi sovuq stimol frazemasini assotsiativ maydonida stimol frazema+assotsiativ birlik munosabatida quyidagi aloqa-bog'lanish turlari kuzatiladi:

Tobe aloqa usullari: a) bitishuv usuli. Bitishuv usuli turqi sovuq stimol frazemasini bilan assotsiativ bog'langan ayol, hayvon, ilon, tovuq javob reaksiyalarining o'zaro sintagmatik munosabatida kuzatiladi;

b) moslashuv usuli. turqi sovuq stimol frazemasini bilan assotsiativ bog'langan quyidagi erkak sinaluvchilarning javob reaksiyalarining sintagmatik munosabati asosida yuzaga keladi: xunuk inson, yomon inson, o'ziga qaramasdan yuradiganlar, yoqtirmaydigan odamingiz, hayotdan xafa insonlar, yoqtirmaydigan inson. turqi sovuq stimol frazemasini bilan xunuk inson, yomon inson, o'ziga qaramasdan yuradiganlar, yoqtirmaydigan odamingiz, hayotdan xafa insonlar, yoqtirmaydigan inson kabi javob reaksiyalarining sintagmatik munosabati asosida moslashuv usuliga asoslangan "Turqi sovuq – xunuk inson", "Turqi sovuq – yomon inson", "Turqi sovuq – o'ziga qaramasdan yuradiganlar", "Turqi sovuq – yoqtirmaydigan odamingiz", "Turqi sovuq – hayotdan xafa insonlar", "Turqi sovuq – yoqtirmaydigan inson".

Assotsiativ maydonda struktur jihatdan quyidagi tuzilishli birliklar o'rin olgan:

– sodda so'z shaklidagi assotsiativlar: ilon, ayol, yoqimsiz, istarasiz, tovuq, xunuk, hayvon, bashara;

– qo'shma so'z shaklidagi assotsiativlar: bezbet;

– birikma shaklidagi assotsiativlar: xunuk inson, yomon inson, o'ziga qaramasdan yuradiganlar, hayotdan xafa insonlar, yoqtirmaydigan inson;

– gap shaklidagi assotsiativlar: "U ham inson, ichidagi noma'lum", "Tashqi ko'rinishi sovuq bo'lgani bilan ichi doim toza va oq ko'ngil bo'ladi", "Yoqtirmaydigan odamingiz", "Ko'rinishi va qilmishlari yoqimsiz".

III. Turqi sovuq stimol frazemasining derivatsion xususiyati. Turqi sovuq stimol frazemasini assotsiativlarida quyidagi yasalmalar uchraydi: yoqimsiz, bezbet, istarasiz. Turqi sovuq stimol frazemasini asosida yasalgan yasalmalar uchramadi.

Turqi sovuq stimol frazemasiga talaffuzda hamohang bo'lgan birliklar kuzatilmadi.

V. Turqi sovuq stimol frazemasining pragmatik belgisi. Assotsiativ maydonda o'ziga xos konnotativ birliklar o'rin olgan bo'lib, ko'chma ma'no qo'llangan. Turqi sovuq frazemasiga nisbatan javob reaksiyasi sifatida ifodalanib, konnotativ xususiyat namoyon etgan. Masalan, "Tashqi ko'rinishi sovuq bo'lgani bilan ichi doim toza va oq ko'ngil bo'ladi" ilon, tovuq kabilar.

Baho munosabatining ifodalanishi. Quyidagi erkak sinaluvchilarning javob reaksiyalarida turqi sovuq frazemasiga nisbatan salbiy baho munosabati aks etgan: xunuk inson, yomon inson, "Yoqtirmaydigan odamingiz", doim xo'mrayib yuradigan, odamlar yomonlik qiladigan, yoqtirmaydigan inson, "Ko'rinishi va qilmishlari yoqimsiz" kabilar. Turqi sovuq salbiy baho bildiruvchi frazemasiga assotsiativlar orasida ijobiy baho munosabati ham namoyon bo'lgan. Masalan, "Tashqi ko'rinishi sovuq bo'lgani bilan ichi doim toza va oq ko'ngil bo'ladi".

VI. Turqi sovuq stimol frazemasining gender belgisi. Erkak sinaluvchilarning javob reaksiyalarida turqi sovuq frazemasiga nisbatan gender belgi namoyon bo'lgan. Masalan, ayol.

VII. Turqi sovuq stimol frazemasining assotsiativ maydoni. Turqi sovuq stimol frazemasining assotsiativ maydonining asosiy qismini so'zlar tashkil qiladi. Javob reaksiyalarining 18 tasi so'z shaklida bo'lib, 64 % ini tashkil qiladi. 6 tasi so'z birikmasi shaklida, 4tasi gap shaklida birliklardir.

VIII. Assotsiativlarning qo'llanish chastotasi. Turqi sovuq stimol frazemasining assotsiativlarining statistik tahlili shuni ko'rsatadiki, erkak sinaluvchilarning ko'pchiligida xunuk, istarasiz, yoqimsiz, yoqtirmaydigan odam ma'nosida qo'llangan.

Turqi sovuq stimol frazemasini ayol sinaluvchilar javob reaksiyasi assotsiativ maydonidan quyidagilar

o'rin egallagan:

Turqi sovuq: xunuk 6, yoqimsiz odam 2, so'xtasi sovuq 2, "Nuri yo'q yuzida", dushmanlarim, xunuk inson, so'kish ma'nosida, "Ko'rinishi yoqimsiz", razil, ichi qora, bo'zraygan odam, ko'rinishidan yomon insonga o'xshab ko'rinadigan, xunuk yuz ifodali inson, qovog'ini uyib yuruvchi, "Hayotga yaxshi nazar solmasdan befarq", badbasha, g'isht, istarasiz, betuturiq, o'ylamay gapiradigan, makkor va yoqimsiz, qo'rqinchli, men yoqtirmagan odamlar, "O'zi ham, xarakteri ham yoqimsiz", yuzini yoqimsiz qiladiganlar, "Insonning tashqi ko'rinishiga qarab baho bermaslik kerak", istarasi sovuq. (34+27+3+24+0).

I. Turqi sovuq stimulfrazemasining leksik-semantik belgisi. Turqi sovuq stimulfrazemasi lug'aviy ma'nosi, semik tarkibi. Turqi (yoki so'xtasi)sovuq - gap-so'zi, tashqi ko'rinishi bilan kishiga yoqmaydigan kimsa haqida aytiladigan ibora. Turqi sovuq stimulfrazemasi bu ma'nosi ayol sinaluvchilarning javob reaksiyasi assotsiatsiyalarida quyidagi birliklar orqali ochib beriladi: xunuk, yoqimsiz odam, so'xtasi sovuq, xunuk inson, ko'rinishi yoqimsiz, istarasiz, o'zi ham, xarakteri ham yoqimsiz.

Turqi sovuq stimulfrazemasi lug'aviy ma'nosi semiklari ayol sinaluvchilarning javob reaksiyasi assotsiatsiyalarida quyidagi birliklar orqali ifodalangan: xunuk, yoqimsiz odam, so'xtasi sovuq, bo'zraygan odam, xunuk inson, badbasha, istarasiz, yuzini yoqimsiz qiladiganlar, istarasi sovuq.

Turqi sovuq stimulfrazemasi ayol sinaluvchilar javob reaksiyasi assotsiatsiyalarida betuturiq, g'isht kabi dialektlar uchradi.

Assotsiativ maydonda turqi sovuq frazemasi quyidagi birliklar bilan paradigmatic munosabatga kirishadi

1) *sinonimik munosabat*: Turqi sovuq: yoqimsiz odam, xunuk odam, : xunuk, yoqimsiz, so'xtasi sovuq, istarasi sovuq, istarasiz, badbasha. Sinonimiya assotsiativ birliklar o'rtasida ham uchraydi: bo'zraygan odam, qovog'ini uyib yuruvchi kabilar.

Assotsiativ maydonda antonimik, omonimik munosabatdagi assotsiatsiyalar uchramadi.

Turqi sovuq stimulfrazemasining ko'chma belgilari: Ayol sinaluvchilar javob reaksiyasi assotsiativ maydonida turqi sovuq frazemasi bilan bog'liq assotsiativ maydonida nuri yo'q yuzida, so'xtasi sovuq, ichi qora, istarasi sovuq kabilar metaforik ko'chma ma'no asosida qo'llangan.

II. Turqi sovuq stimulfrazemasining leksik-grammatik belgisi. Turqi sovuq stimulfrazemasi assotsiativ maydonida stimulfrazema+assotsiativ birlik munosabatida quyidagi aloqa-bog'lanish turlari kuzatiladi:

Tobe aloqa usullari: a) moslashuv usuli.

Moslashuv usuli turqi sovuq stimulfrazemasi bilan assotsiativ bog'langan quyidagi javob reaksiyalarining sintagmatik munosabati asosida yuzaga keladi: yoqimsiz odam, dushmanlarim, xunuk inson, ko'rinishi yoqimsiz, men yoqtirmagan odamlar, o'zi ham, xarakteri ham yoqimsiz, yuzini yoqimsiz qiladiganlar, qovog'ini uyib yuruvchi. Keltirilgan assotsiatsiyalarimiz o'zidan oldin turqi sovuq frazemasi bilan birikib, predikativ birliklarni yuzaga keltiradi.

Ko'rinadiki, turqi sovuq frazemasi javob reaksiyalarining ba'zilari bilan sintagmatik munosabatga kirishib, faqat moslashuv usulida predikativ munosabatni hosil qiladi.

Assotsiativ maydonda struktur jihatdan quyidagi tuzilishli birliklar o'rin olgan:

- **sodda so'z shaklidagi assotsiatsiyalar**: xunuk, dushmanlarim, razil, badbasha, g'isht, istarasiz, betuturiq, qo'rqinchli;

- **birikma shaklidagi assotsiatsiyalar**: yoqimsiz odam, xunuk inson, bo'zraygan odam, ko'rinishidan yomon insonga o'xshab ko'rinadigan, xunuk yuz ifodali inson, qovog'ini uyib yuruvchi, o'ylamay gapiradigan, men yoqtirmagan odamlar.

- **gap shaklidagi assotsiatsiyalar**: "Nuri yo'q yuzida", "Ko'rinishi yoqimsiz", "Hayotga yaxshi nazar solmasdan befarq", "O'zi ham, xarakteri ham yoqimsiz", "Insonning tashqi ko'rinishiga qarab baho bermaslik kerak".

- **ibora shaklidagi assotsiatsiyalar**: so'xtasi sovuq, ichi qora, istarasi sovuq.

III. Turqi sovuq stimulfrazemasining derivatsion xususiyati. Turqi sovuq stimulfrazemasi asosida yasalgan yasalmalar uchramadi. Turqi sovuq stimulfrazemasi assotsiatsiyalarida quyidagi yasalmalar uchradi: yoqimsiz, istarasiz, badbasha, betuturiq, qo'rqinchli

IV. Turqi sovuq stimulfrazemasining akustik belgisi. Turqi sovuq stimulfrazemasiga talaffuzda hamohang bo'lgan birliklar kuzatilmadi.

V. Turqi sovuq stimulfrazemasining pragmatik belgisi. Assotsiativ maydonda o'ziga xos konnotativ birliklar o'rin olgan bo'lib, ko'chma ma'noda qo'llangan. Turqi sovuq frazemasiga nisbatan ayol sinaluvchilarning javob reaksiyasi ko'chma ma'noda ifodalanib, ta'sirchanlik oshirish uchun xizmat qilgan va konnotativ xususiyatni namoyon etgan. Masalan, so'xtasi sovuq, "Nuri yo'q yuzida", ichi qora, istarasi sovuq, g'isht kabilar.

Baho munosabatining ifodalanishi. Quyidagi ayol sinaluvchilarning javob reaksiyalarida turqi sovuq frazemasiga nisbatan salbiy baho munosabati aks etgan: dushmanlarim, ko'rinishi yoqimsiz, razil, bo'zraygan odam, makkor va yoqimsiz, qo'rqinchli.

men yoqtirmagan odamlar, o'zi ham, xarakteri ham yoqimsiz, yuzini yoqimsiz qiladiganlar kabilar.

VI. Turqi sovuq stimul frazemasining gender belgisi. Ayol sinaluvchilarning javob reaksiyalarida turqi sovuq frazemasiga nisbatan gender belgisi uchramadi.

VII. Turqi sovuq stimul frazemasining assotsiativ maydoni. Turqi sovuq stimul frazemasining ayol sinaluvchilarning javob reaksiyalarida assotsiativ maydonining asosiy qismini so'zlar tashkil qiladi. Jami 34 ta javob reaksiyasining 13 ta so'z shaklida, 11 tasi so'z birikma, 6 tasi gap shaklida, 4 tasi frazema shaklidagi birliklardir. Turqi sovuq stimul frazemasining ayol sinaluvchilarning javob reaksiyalarida assotsiativ maydonining ko'p qismini so'zlar tashkil qilib, 38 % ni tashkil qiladi. Keyigi o'rinda so'z birikmasi bo'lib, 32 % ni tashkil etadi.

VIII. Assotsiatsiyalarning qo'llanish chastotasi. Turqi sovuq stimul frazemasining assotsiatsiyalarining statistik tahlili shuni ko'rsatadiki, ayol sinaluvchilarning ko'pchiligida xunuk inson, istarasiz, yoqimsiz odam, yoqtirmaydigan odam, o'xtasi sovuq, istarasi sovuq, o'zi ham, xarakteri ham yoqimsiz ma'nolarida qo'llangan.

Turqi sovuq stimul frazemasiga nisbatan ayol va erkak sinaluvchilarning javob reaksiyalarining assotsiativ maydonini solishtirib, undan kelib chiqadigan xulosalar quyidagilar:

– ayol sinaluvchilar javob reaksiyalarida assotsiatsiyalari soni 34 ta, erkak sinaluvchilar javob reaksiyalarida assotsiatsiyalari soni 28 ta bo'lib, ayol sinaluvchilar javob reaksiyalarida assotsiatsiyalari soni ko'proq;

– erkak sinaluvchilar javob reaksiyalarida assotsiatsiyasining asosiy qismi 18 tasi so'z shaklidagi birliklar, assotsiativ maydonning 64% ini tashkil qiladi. Ayol sinaluvchilar javob reaksiyalarida assotsiatsiyalarida esa asosan so'z shaklidagi va so'z birikmasi shaklidagi birliklar, shundan 13 tasi

so'z assotsiativ maydonning 34 % ini, 11 tasi so'z birikmasi shaklida bo'lib, assotsiativ maydonning 32 % ini tashkil etgan;

– erkak sinaluvchilar javob reaksiyalarida assotsiatsiyalarida ko'chma ma'nodagi birliklar, ayollar javob reaksiyalaridan kamroq qo'llangan. Ayol sinaluvchilar javob reaksiyalarida frazemalar uchraydi. Erkak sinaluvchilar javob reaksiyalarida esa kuzatilmadi;

– turqi sovuq stimul frazemasiga nisbatan erkak sinaluvchilar javob reaksiyalarida gender belgisiga ko'ra assotsiatsiya kuzatildi. Masalan, ayol. Ayol sinaluvchilar javob reaksiyasida esa ushbu holat kuzatilmadi;

– turqi sovuq stimul frazemasiga nisbatan erkak sinaluvchilar javob reaksiyalarida jonivor nomlar assotsiatsiyalari ham uchradi. Masalan, ilon, tovuq, hayvon;

– erkak sinaluvchilar javob reaksiyalarida assotsiativ maydonida faqat tobe bog'lanish kuzatildi. Ayol sinaluvchilar javob reaksiyalarida assotsiativ maydonida esa teng va tobe bog'lanish kuzatildi;

– turqi sovuq stimul frazemasiga bilan bog'lanadigan assotsiatsiyalar ikkala jins javob reaksiyalarida tobe aloqa munosabati, moslashuv usuli, predikativ munosabat qo'llangan;

– turqi sovuq frazemasiga ikkala jins sinaluvchilar javob reaksiyalarida assotsiatsiyalarida salbiy baho munosabati aks etgan. Erkak sinaluvchilar javob reaksiyasi assotsiativ maydonida ijobiy baho munosabati ham aks etgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, assotsiativ tajriba materiallari orqali sinaluvchilarning javob reaksiyalarida shuni ko'rsatadiki, ikkala jins vakillarining tanlangan til birligiga qo'llangan assotsiativ maydon ayollar va erkaklar nutqidagi gender tafovutlarni namoyon qilgan. Qo'llagan javob reaksiyalar orqali sinaluvchilarning ayol va erkak psixologiyasi, kognitiv ongi, ijtimoiy holati, milliy madaniyati yadrosi ko'ringan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alimova B. Badily matnda "lisoniy shaxs" namoyon bo'lishining sotsiopragmatik talqini. – Samarqand, 2014.
2. Джамбаева Ж.А. Ассоциативный эксперимент: методологические основы // Л.Н. Гумилев атындағы ФУ Хабаршысы. 2013. – №1. – С. 20.
3. Lutfullayeva D. Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi. – Toshkent: Meriyus, 2017.
4. Pirmatova M. Undovlar va gender differensiyasi// O'zbek tili va adabiyoti. № 3. – Toshkent, 2013.
5. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019.